

QOZOG‘ISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT VA DIN MUNOSABATLARI VA BAG‘RIKENGLIK TAMOYILLARI

*O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Islomshunoslik fakulteti Dinshunoslik
yo‘nalishi 2-kurs talabasi - Toirova Zilola*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyodagi ko‘p konfessiyali mamlakatlardan biri bo‘lgan Qozog‘iston Respublikasida bugungi tahlikali zamonda dinlararo bag‘rikenglik muhitini mustahkamlash dolzarb vazifalardan biri bo‘lib kelayotgani shuningdek, mamlakatda davlat va din munosabatlarining nechog‘lik aniqlik bilan yo‘lga qo‘yilgani keltirildi. Shuningdek bag‘rikenglik va vijdon erkinligining qonuniy asoslari, davlat va din munosabatlari tahlili, diniy birlashma va diniy ta‘limga oid bir qancha ma‘lumotlar keltirib o‘tildi. So‘nggida xalqaro maydonda sezilarli ravishda olib borayotgan say-harakatlari sanab o‘tildi.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, Qozog‘iston, davlat va din, bag‘rikenglik, “Almati klubi”, konfessiya, diniy birlashma, diniy ta‘lim, diniy faoliyat, konstitutsiya, Tinchlik va kelishuv piramidasi

Markaziy Osiyodagi musulmon va boshqa konfessiyalarga mansub aholi o‘rtasidagi munosabatlar ham siyosiy, ham maishiy darajada ikki asosiy xususiyatga asoslangan, bular o‘zaro hurmat va bag‘rikenglikdir. Bu munosabat turli din vakillarining murakkab tarixiy jarayonlar sinovlarini mardonavor yengib o‘tishlari natijasida shakllangan. Markaziy Osiyoda davlat va din munosabatlari uzoq yillardan beri ko‘plab tadqiqotchilarning diqqat markazida bo‘lib keladi. So‘nggi yillarda mintaqa davlatlari dinga ixtilofdan ko‘ra ko‘proq imkoniyat manbai sifatida qarayotgani ko‘zga tashlanmoqda.

“Almati klubi” nomini olgan Markaziy Osiyolik tadqiqotchilar guruhi yaqinda “Markaziy Osiyo: “Ipak demokratiyasi” maydoni, islom va davlat” sarlavhasi ostida yangi hisobot chop etdi. Unda 1991-yildan 2016-yilgacha bo‘lgan davrda davlat va din munosabatlari evolyutsiyasi, mavjud muammolar, mintaqa hukumatlarining din siyosatida yuz bergan o‘zgarishlar tahlil qilingan. Xususan, Qozog‘iston, O‘zbekiston, Qirg‘iziston va Tojikiston davlatlaridagi vaziyat qiyoslanib, o‘zaro o‘xshash va farqli jihatlar ochib berilgan.

Hisobot mualliflaridan biri aytishicha, o‘tgan chorak asr davomida mintaqaning barcha davlatlari diniy hayotni turli darajada nazorat ostida ushlab keldi. Ammo bu borada ko‘rilgan huquqiy va amaliy choralar har bir mamlakatda o‘ziga xos tarzda

kechdi. Markaziy Osiyo mamlakatlari umumiy o'tmishga ega bo'lganidek, mustaqillikdan keyin ham ularning diniy siyosatida o'xshash jihatlar ko'p bo'ldi.¹

Endi ushbu mavzu doirasida Markaziy Osiyo davlatlaridan biri bo'lgan Qozog'iston Respublikasini o'rganib chiqamiz.

Din har bir shaxs va umuman jamiyat hayotida juda muhim rol o'ynaydi. Qozog'istonda rivojlangan diniy vaziyat haqida gapirar ekanmiz, mustaqillik yillarida davlatning ko'p narsalarni boshidan kechirganini alohida ta'kidlab o'tamiz. Diniy sekta va tashkilotlarning soni ko'payib, ayrim diniy rahnamolar va va'zlar paydo bo'lgan paytlar ham bo'ldi. Odamlar har xil bid'atlarga e'tiqod qila boshladilar. Insonlar son-sanoqsiz turli xil diniy tashkilotlar va sektalarga mansub edilar. Bunday xatti-harakatlarning oqibatlari qanday bo'lishidan qat'i nazar, ular barcha mablag'lari va ko'chmas mulklarini ushbu tashkilotlarga berdilar. Natijada ular singan oluk bilan qolib ketishdi. Bularning barchasiga birgina sabab bor – diniy savodsizlik va xalqni to'g'ri yo'lga boshlaydigan g'oyaning yo'qligi. Ma'lumki, SSSR parchalanganidan keyin odamlar o'rtasida mafkuraviy bo'shliq paydo bo'ldi, uni to'ldirib bo'lmasdi. Albatta, yuzaga kelgan bo'shliq faqat o'z moddiy manfaatini ko'zlagan turli diniy tashkilot va sektalarning g'oyalari bilan to'ldirila boshlandi. Ko'pgina tadqiqotchilarning fikricha, globallashgan dunyoda bunday holat birorta sud yoki jamiyatni chetlab o'tgani yo'q. Qozog'iston Respublikasi o'z mustaqilligini qo'lga kiritib, mustaqil davlatga aylangan paytdan boshlab o'z siyosatini bir hududda yashovchi xalqlar o'rtasidagi o'zaro tinchlik munosabatlari, dinlar va dunyoning turli diniy tashkilotlari o'rtasidagi bag'rikeng munosabatlar kabi an'analar asosida qurdi. Qozog'iston siyosatining bag'rikenglikka asoslangan aynan mana shu xususiyati, ayniqsa, atrofda terrorizm va ekstremizm ko'p bo'layotgan paytda dolzarbdir.²

Bag'rikenglik, shuningdek, u yoki bu dunyoqarash yoki turmush tarzini ma'qullashni anglatmaydi, bu boshqa odamga o'z tamoyillari bilan harakat qilish va uyg'unlikda yashash imkoniyatini berishdir. Qozog'iston Respublikasi Konstitutsiyaning 22-moddasida aytilgan: "Har bir inson vijdon erkinligi huquqiga ega. Vijdon erkinligi huquqini amalga oshirish davlat oldidagi umuminsoniy va fuqarolik huquqlari va majburiyatlarini shart qilmasligi yoki cheklamasligi kerak".³ Qonunning ushbu satrlari Qozog'iston siyosatining bag'rikengligining tasdig'i, deb hisoblaymiz.

2011-yil 11-oktabrda qabul qilingan "Diniy faoliyat va diniy birlashmalar to'g'risida"gi qonunda vijdon erkinligiga bo'lgan konstitutsiyaviy huquq o'z ifodasini topgan. Senatda Ushbu Qonunning 3-moddasida har kim Qozog'iston Respublikasi

¹ <https://www.amerikaovozi.com/a/state-and-religion-in-central-asia/4105237.html>

² Рысбекова Ш, Базарбаев Б. (Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы): «РЕЛИГИОЗНАЯ СИТУАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ: ПРОБЛЕМА ДИАЛОГА РЕЛИГИИ И ГОСУДАРСТВА» в-55,56

³ https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution#

qonunchiligiga muvofiq diniy yoki boshqa e'tiqodlarga e'tiqod qilish, ularni tarqatish, diniy birlashmalar faoliyatida ishtirok etish va missionerlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega.

“Diniy faoliyat va diniy birlashmalar to‘g‘risida”gi qonunda ham davlat va diniy birlashmalar o‘rtasidagi munosabatlarning asosiy prinsiplari belgilab berilgan bo‘lib, ular diniy birlashmalarning davlatdan ajralib turishi, maktablarning diniy birlashmalardan ajratilishi va xalq ta’limining dunyoviyligi, barcha diniy birlashmalarning qonun oldida teng huquqliligi tamoyillarini o‘z ichiga oladi. Davlatning ham, diniy birlashmalarning ham diniy sohadagi faoliyatining asosiy tamoyillarini belgilab beruvchi diniy birlashmalarni davlatdan ajratish tamoyili juda muhim tamoyildir.

Shunday qilib, davlat:

1) Qozog‘iston Respublikasi fuqarosi, chet ellik va fuqaroligi bo‘lmagan shaxs tomonidan uning dinga va diniy mansubligiga munosabatini aniqlashga, ota-onalar yoki ularning boshqa qonuniy vakillari tomonidan bolalarni tarbiyalashiga aralashmaydi. Bolaning hayoti va sog'lig'iga tahdid soladigan, uning huquqlarini buzadigan va javobgarligini cheklaydigan, shuningdek Qozog‘iston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumiga, suvereniteti va hududiy yaxlitligiga qarshi qaratilgan hollar bundan mustasno.

2) diniy birlashmalarga davlat organlarining vazifalarini bajarishni yuklamaydi;

3) diniy birlashmalarning faoliyati Qozog‘iston Respublikasi qonunlariga zid bo‘lmasa, diniy birlashmalarning faoliyatiga aralashmaydi;

4) Qozog‘iston Respublikasi fuqarolari, chet elliklar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar, dinga e'tiqod qiluvchi va e'tiqod qilmaydigan shaxslar, shuningdek, turli diniy birlashmalar o‘rtasida o‘zaro bag‘rikenglik va hurmat munosabatlarni o‘rnatishga yordam beradi.

O‘z navbatida diniy birlashmalar:

1) davlat organlarining funksiyalarini bajarmaydi va ularning faoliyatiga aralashmaydi;

2) siyosiy partiyalar faoliyatida qatnashmaslik, ularni moddiy ta'minlamaslik, siyosiy faoliyat bilan shug'ullanmaslik;

3) Qozog‘iston Respublikasi qonunchiligi talablariga rioya qilishlari shart.

Qozog‘iston dunyoviy davlat sifatida dini, irqi va millatidan qat'i nazar, mamlakatning barcha fuqarolari uchun qulay yashash sharoitlarini yaratishga intiladi. Qozog‘istonda 46 ta konfessiya mavjud bo‘lgan bo‘lsa, 2020-yilning 2-choragi yakunlariga ko‘ra, ayni damda respublikada 18 ta konfessiya va 3816 ta rasmiy ro‘yxatdan o‘tgan diniy birlashma mavjud (qayta ro‘yxatdan o‘tkazilgunga qadar 4551 ta diniy birlashma mavjud edi). Davlat organlari tomonidan turli konfessiyalar vakillari o‘rtasida hurmat va bag‘rikenglik tuyg‘ularini shakllantirish bo‘yicha ko‘plab ishlar

amalga oshirilmoqda, rasmiy minbarlardan ko‘pincha madaniyatlararo muloqot, ochiqlik va o‘zaro ishonchga chaqiriqlar yangramoqda.

Hukumatning din to‘g‘risidagi qonunlari Konstitutsiyadagi diniy erkinlikning huquqiy himoyasini toraytiradi. 2005-yilda qonunlarga ro‘yxatga olish talablarini kuchaytirish va diniy guruhlar markaziy hukumatda ham, jamoatlari joylashgan alohida hududlar (viloyatlar)ning mahalliy hukumatlarida ham ro‘yxatdan o‘tishlari kerakligini aniqlashtirish uchun o‘zgartirishlar kiritilgan. Ushbu tuzatishlar kiritilgunga qadar hukumat diniy tashkilotlardan faqat mulk sotib olish yoki ijaraga olish, xodimlarni yollash yoki boshqa qonuniy operatsiyalarni amalga oshirish uchun qonuniy maqomga ega bo‘lishni xohlasa, ro‘yxatdan o‘tishini talab qilgan. Garchi o‘zgartirilgan milliy din qonunlari diniy tashkilotlarning hukumatda ro‘yxatdan o‘tishini aniq talab qilsa-da, u barcha odamlarning “yakka o‘zi yoki boshqalar bilan birga” o‘z diniga e‘tiqod qilish erkinligini ta‘minlashda davom etmoqda. Ro‘yxatdan o‘tish uchun diniy tashkilot o‘n nafardan kam bo‘lmagan a‘zoga ega bo‘lishi va Adliya vazirligiga ariza taqdim etishi kerak.

Diniy tashkilotga tarafdorlar soni yetarli emasligi yoki diniy tashkilot nizomi qoidalari va qonunlar o‘rtasidagi nomuvofiqlik tufayli hukumat ro‘yxatga olishni rad etishi mumkin. Bundan tashqari, “Jamoat birlashmalari to‘g‘risida”gi qonunga muvofiq, ro‘yxatdan o‘tgan tashkilot, shu jumladan, diniy guruh Konstitutsiya yoki qonunlarga zid bo‘lgan faoliyatni muntazam ravishda amalga oshirganligi uchun sud qarori bilan barcha faoliyati uch oydan olti oygacha muddatga to‘xtatilishi mumkin. Ro‘yxatdan o‘tgan tashkilotning ustavi va nizomi: ichki ishlar organlari, prokurorlar, fuqarolar ro‘yxatdan o‘tgan tashkilotning faoliyatini to‘xtatib turish to‘g‘risida sudga ariza bilan huquqbuzarliklarni bartaraf etmaganliklari yoki qonun hujjatlarini takroran buzganliklari uchun murojaat qilishlari mumkin. To‘xtatib turish vaqtida tegishli tashkilotga tashkilot nomidan ommaviy axborot vositalari bilan gaplashish taqiqlanadi; yig‘ilishlar yoki xizmatlarni o‘tkazish; va ish haqini to‘lash kabi davom etayotgan shartnoma majburiyatlarini bajarishdan tashqari moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish kabi bandlardan iborat.

Qozog‘istonda dunyoviy bo‘lmagan diniy ta‘lim muassasalari ham ta‘lim tizimining muhim qismini tashkil etadi. Hozirda mamlakatda 15 ta diniy ta‘lim muassasasi mavjud: ikkita nasroniy (Olmaotadagi pravoslav diniy seminariyasi va cherkov onasi Maryam katolik seminariyasi) va 13 ta islom ta‘lim muassasasi (kollej maqomida bo‘lgan 9 ta madrasa, 2 ta litsey va ikkita o‘quv markazlari). 2013 yilga kelsak, kirish kurslari va yakshanba maktablarining umumiy soni 397 tani tashkil etdi (ulardan 334 tasi islom, 44 tasi pravoslav, 15 tasi protestant va 4 tasi katolik maktablari). Milliy universitetlardan farqli o‘laroq, bu ta‘lim muassasalari dini o‘rganishga konfessional yondashuvni taklif qiladi. Ulardan faqat to‘rttasi rasmiy

universitetlar maqomini oldi: Almati shahridagi Pravoslav diniy seminariyasi va Cherkov onasi Maryam katolik seminariyasi, Nur-Muborak Misr universiteti.

Darhaqiqat, Qozog‘istondagi diniy bag‘rikenglik hukumatning puxta o‘ylangan siyosati natijasi desa mubolag‘a bo‘lmaydi. Suveren rivojlanish jarayonining boshidanoq Qozog‘iston o‘zini dunyoviy davlat deb e‘lon qildi. Bu shuni nazarda tutadiki, hech qanday din davlat dini yoki majburiy deb tan olinmaydi va davlat siyosati faqat butun jamiyat manfaatlarini ko‘zlab, ayrim dinlar va ularning e‘tiqod qiluvchilari foydasiga hech qanday ustunlik bermasdan amalga oshiriladi.

Ikkinchidan, mamlakat hududida faoliyat yuritayotgan diniy konfessiya va birlashmalarga teng hurmat va to‘g‘ri munosabatda bo‘ladi, ular qonuniy faoliyat olib borayotgan bo‘lsa, ularning ichki ishlariga aralashmaydi.

Shu bilan birga, dunyoviy maqom davlatning diniy sohadan butunlay uzoqlashishini anglatmaydi. Bu, eng avvalo, fuqarolarning vijdon erkinligi, diniy mansubligini aniqlash, shu asosda har qanday kamsitishlardan himoyalanih kabi konstitutsiyaviy huquqlariga rioya etilishini ta‘minlaydi.

Amalga oshirilgan say-harakatlardan so‘ng nihoyat, xalqaro maydonda sezilarli faollik ko‘rsatgan Qozog‘iston dunyo miqyosida konfessiyalararo totuvlik va sivilizatsiyalararo muloqot qadriyatlarini ilgari surish bo‘yicha o‘ziga xos institut yaratish tashabbusi bilan chiqdi.

Qozog‘iston dinlararo muloqot va bag‘rikenglikni rivojlantirish bo‘yicha xalqaro sa‘y-harakatlarni qo‘llab-quvvatladi. 2003-yildan buyon **Jahon va an‘anaviy dinlar yetakchilari qurultoyini** o‘tkazib keladi. Mashvaratdan ko‘zlangan maqsad dinlararo muloqot an‘analarini mustahkamlash, diniy jamoalar o‘rtasida o‘zaro tushunish va hurmatni chuqurlashtirishdan iboratdir. Har uch yilda bir marta Ostona (Qozog‘iston poytaxti) Jahon dinlari yetakchilari qurultoyiga mezbonlik qiladi va an‘anaviy dinlar yetakchilari Tinchlik va kelishuv piramidasida joylashgan. Kongress ilohiyot, jamiyat va siyosat bo‘yicha munozaralar tashkil etish va fikr almashish uchun dunyoning barcha burchaklaridan diniy yetakchilarni yig‘adi. Nazarboyev muntazam ravishda mamlakatdagi millatlararo va konfessiyalararo bag‘rikenglik an‘analarini ta‘kidlab, olqishlab, ommaviy bayonotlar bilan chiqdi va xalqaro diniy yetakchilar va hamjamiyatlar bilan aloqalarini davom ettiradi. 2007-yil 8-aprelda prezident Ostonadagi pravoslav cherkovining Pasxa marosimida milliy televideniye orqali nutq so‘zlab, **“Qozog‘istonda millatlararo va dinlararo tinchlik hukm suradi. Pasxa va boshqa diniy guruhlarining bayramlari bir xil, chunki biz butun insoniyat uchun umumiy bo‘lgan buyuk haqiqatni hech qachon unutmaymiz: bizda bitta Xudo bor va har kim Xudoga o‘z yo‘lidan boradi”** deb, ta‘kidladi.

To‘rtinchi Kongress 2012-yilning 30–31-may kunlari bo‘lib o‘tdi, u din va dinlararo muloqotning global xavfsizlik va insoniyat taraqqiyotini ta‘minlashdagi rolini muhokama qildi. Qozog‘istonning Kongressga mezbonlik qilishi, tahlilchi

Roman Muzalevskiyning soʻzlariga koʻra, “hukumat zimmasiga etnik guruhlarining bagʻrikeng birga yashashi va diniy birlashmalar uchun qulay muhitni taʼminlash majburiyatini yuklaydi”. 2012 yilgi Kongress esa qirq mamlakatdan rekord darajadagi 350 delegatni yegʻdi. Prezident Nazarboyev bu anʼanani davom ettirish istagini bildirdi.⁴

“Geosiyosiy tanglik kuchayib, fundamental tahdidlar avj olayotgan sharoitda axloq, ezgulik, insoniylik kabi qadriyatlarning ahamiyati ortmoqda. Shu bilan birga, yangi xalqaro xavfsizlik tizimini shakllantirish masalasiga kun tartibiga chiqmoqda. Buning uchun tinchlik va barqarorlik tarafdorlarining global miqyosdagi birligi talab etiladi. Bu xayrli ishda diniy yetakchilar muhim rol oʻynashi mumkin”, – deydi Qozogʻiston rahbari.

Qayd etilishicha, Qozogʻistonda 20 yildan buyon oʻtkazilayotgan Jahon va anʼanaviy dinlar yetakchilari qurultoyi tamaddunlar muloqotining muhim maydoniga aylandi.

2023-yil 11-oktabr kuni Ostona shahrida Jahon va anʼanaviy dinlar yetakchilari qurultoyi Kotibiyatining 21-yigʻilishi boʻlib oʻtdi. Mashvaratda 2023–2033 yillarda Jahon va anʼanaviy dinlar yetakchilari qurultoyini takomillashtirish konsepsiyasi maʼqullandi. Tadbir yakunida qabul qilingan kommyunikeda rasmiy Ostona taklif etayotgan tinchlik yoʻlida yangi global harakat tuzish gʻoyasi [qoʻllab-quvvatlandi](#).

Markaziy Osiyoning qoq markazida oʻzining boy madaniy xilma-xilligi, koʻp millatli jamiyati va maʼnaviy anʼanalari bilan mashhur boʻlgan davlat konfessiyalararo totuvlik va hamjihatlikning global chirogʻi sifatida paydo boʻldi.

Soʻnggi yigirma yil ichida Qozogʻistondagi Jahon va anʼanaviy dinlar yetakchilari qurultoyi dunyo boʻylab turli dinlar oʻrtasida muloqotni rivojlantirish, birdamlikni mustahkamlash va tinchlikni targʻib qilishda muhim rol oʻynadi. Qozogʻistonning chuqur maʼnaviy merosi va donoligidan kelib chiqqan ushbu tashabbus xalqaro hamkorlik va bagʻrikenglik ramziga aylandi. Uning Prezident Qosim-Jomart Toqayev boshchiligidagi ajoyib sayohati haqida fikr yuritar ekanmiz, uning kelajagiga nazar tashlar ekanmiz, mazkur kongress global totuvlik va birdamlikni mustahkamlash yoʻlida yanada katta qadamlar tashlashga tayyor ekani ayon boʻladi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 12-dekabrdagi yalpi majlisida “Maʼrifat va diniy bagʻrikenglik” maxsus rezolyutsiyasini qabul qildi. Bu rezolyutsiyani 2017-yil sentabr oyida Nyu-Yorkda boʻlib oʻtadigan BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida qabul qilish tashabbusi Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan edi. Oʻzbekiston tomonidan taklif etilgan rezolyutsiyaning asosiy maqsadi “hammaning taʼlim olish imkoniyatini taʼminlash,

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_of_religion_in_Kazakhstan

savodsizlik va jaholatga barham berish”dir. Hujjat, shuningdek, “bag‘rikenglik va o‘zaro hurmatni rivojlantirish, diniy erkinlikni ta‘minlash, dindorlarning huquqlarini himoya qilish va ularga nisbatan kamsitishning oldini olishga” qaratilgan. Ushbu rezolyutsiya nafaqat BMTga a‘zo barcha davlatlar tomonidan bir ovozdan qo‘llab-quvvatlandi, balki 50 dan ortiq davlat hammuallifligida qabul qilindi. Hammualliflar orasida Ozarbayjon, Jazoir, Bahrayn, Belarus, Gana, Misr, Hindiston, **Qozog‘iston**, Kanada, Qatar, Qirg‘iziston, Livan, Marokash, BAA, Ummon, Pokiston, Koreya Respublikasi, Rossiya, Saudiya Arabistoni, Singapur, Sudan bor, Tojikiston, Tailand, Tunis, Turkmaniston, Filippin, Yaponiya va boshqa mamlakatlar bor.

Xulosa o‘rnida shuni ta‘kidlash mumkinki, bugungi kunda mamlakatlarda tinchlik, osoyishtalik beg‘ubor osmon, munavvar kunlarning qard qimmat, ahamiyati har qachongidan ham ortib ketdi. Ana shu tinchlik, osoyishlatik omili bo‘lgan diniy bag‘rikenglik tamoyillarini yanada mustahkamlash va rivojlantirishga Qozog‘iston Respublikasida alohida e‘tibor qaratib kelinmoqda. Mamlakatda xilma–xil diniy e‘tiqodga ega bo‘lgan kishilarning bir zaminda buyuk g‘oya va sof niyatlar yo‘lida xamkor va hamjixat bo‘lib yashashligi bag‘rikenglikning yorqin namunasi. Diniy soha vakillari o‘z faoliyatlarini din va davlat munosabatlaridagi asosiy jihat – dinning siyosatga aralashmasligi, har qanday din, birinchi o‘rinda, ma‘naviy-axloqiy jihatlarni o‘z ichiga olishi haqidagi tamoyilga tayangan holda amalga oshirishlari maqsadga muvofiqdir. Davlat turli dinlarga e‘tiqod qiluvchi va ularga e‘tiqod qilmaydigan fuqarolar, har xil e‘tiqodlarga mansub diniy, tashkilotlar o‘rtasida o‘zaro murosa va hurmat o‘rnatilishiga ko‘maklashadi va eksteremizm asosida diniy munosabatlarni keskinlashtirilishiga, turli konfessiyalar o‘rtasida adovatni avj oldirishga qaratilgan xatti-harakatlarga yo‘l qo‘ymaydi. Muayyan dinga e‘tiqod qiluvchilarni boshqasiga kiritishga qaratilgan prozelitizm va missionerlik faoliyati qonunan man etiladi. Rivojlangan demokratik yo‘ldan ketayotgan davlatlarning hozirgi zamonda dinga munosabati asosan vijdon erkinligini ta‘minlash va diniy bag‘rikenglikka asoslangan. Uni qaysi din bo‘lishidan qat‘iy nazar, davlatdan, uning siyosatidan ajratish mumkin, ammo jamiyatdan ajratib bo‘lmaydi. Aksincha, diniy munosabatlar jamiyat a‘zolari o‘rtasida axloqiy munosabatlarni shakllantiradi, aholini ma‘lum maqsad ortida birlashtirishga ko‘maklashadi, ezgulikka chorlaydi, tinchlik va barqarorlikni ta‘minlash, tenglikka erishish hamda taraqqiyot uchun xizmat qilishga chorlaydi.